

Ivan FOLETTI, *Ženy u oltáře? Matka Boží a gender v raném křesťanství*, Brno, Muni-press, 2023, 155 s., ISBN 978-80-280-0398-2

Na podzim roku 2023 vydalo brněnské nakladatelství Muni-press v edici Parva Convivia knihu s názvem *Ženy u oltáře? Matka Boží a gender v raném křesťanství*. Jejím autorem je historik umění a vedoucí Centra raně středověkých studií na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity profesor Ivan Foletti, který se zabývá uměním raného středověku, pozdně antického Říma a oblastí Jižního Kavkazu. Kniha si klade za cíl právě s pomocí dějin umění odpovědět na otázku, jakou roli v církvi měly ženy začleněné do její hierarchie.

Jedná se vlastně o druhé, přepracované vydání dřívější Folettiho knihy z roku 2018 *Ženy u oltáře. Nikdy? Jáhenky, vdovy a kněžky a ikonografie Matky Boží (III.–VI. století)*. Dle slov samotného autora, pronesených při představení knihy, bylo cílem nového vydání mimo jiné umožnit větší přístupnost širšímu čtenářstvu, což vedle přehledných barevných odkazů na přiložené ilustrace dokládá i přesun poznámkového aparátu na konec knihy (oproti prvnímu vydání, kde se poznámkový aparát nacházel pod čarou). Snaha o větší přístupnost pro laické publikum je patrná i ve změně názvu. Možná i netradiční růžový odstín knižní vazby a celkový vizuál mají učinit tuto cirka stostránkovou studii atraktivnější pro laické publikum.

První kapitola se zabývá otázkou terminologie a jejího výskytu v pramenech (písemných či epigrafických). Autor otevírá téma jedním velmi jasným příkladem existence jáhenek v pozdní antice. Jednalo se o asistenci u křestní koupele a pomazání posvátným olejem při křtu dospělých žen. Je logické, že se této úlohy musely zhostit právě ženy, protože by bylo nemyslitelné, aby se při obřadu žen dotýkali muži. Termíny v ženském rodě jako jáhenka (*diaconissa*) a kněžka (*presbytera*) jsou značně problematické, protože mohou označovat jak manželku jáhna či kněze, tak ženu sloužící u oltáře či zmíněného křtu, nebo ženu takto sloužící v církevní struktuře, typicky v pozici osoby odpovědné za finance a péči o nemocné. Navíc není zřejmé, nakolik se jednalo o svěcení nebo „pouze“ o vykonávání dané funkce. V tomto bodě se mi zdá, že se autor dostatečně nevěnuje zhodnocení teologické reflexe samotných pojmů svěcení, stavu a služby (*ordinatio, ordo, officium*), které v té době patrně ještě nebyly ustálené.

V 5. a 6. století se objevují v kánonech některých místních synodů a například v dokumentech papeže Gelasia výroky, které se vymezují proti službě žen u oltáře nebo proti svěcení zasvěcených vdov (postačí jim prý kající požehnání). Autor tedy formuluje dílčí závěr v tom smyslu, že existence svěcených žen v pozdní antice je takřka nezpochybnitelná. Logicky navazující otázku, proč církevní hierarchie proti ženskému kléru bojovala a jaké důvody vedly k jeho postupnému vymizení, pak zodpovídá třemi vysvětleními. Zaprvé se vytlačování žen z církevních služeb opíralo o špatnou interpretaci slov apoštola Pavla z listu Korintským: „Ať také u vás ženy ve shromáždění mlčí. Není jim dovoleno, aby se ujímaly slova. Spíše se mají podřizovat, jak o tom mluví Zákon. Chtějí-li se o něčem poučit, ať se doma zeptají svých mužů; ženě se nesluší mluvit ve shromáždění“ (1 Kor 14,34–35). Bohužel autor pro nedostatek prostoru nenabízí jinou uspokojivou interpretaci kromě té, že se Pavlova slova týkají pouze specifické situace v korintské církevní obci. To však alespoň na první pohled

nekoresponduje se slovy předchozího Pavlova verše: „Jako ve všech obcích Božího lidu.“ Nechci zpochybňovat Folettioho tvrzení, že církev v pozdní antice tyto verše interpretovala nesprávně, totiž příliš rigidně, pouze jsem toho názoru, že by bylo dobré se s tímto pro téma knihy ústředním textem vypořádat hlouběji. Druhým důvodem pak byla postupná ztráta potřeby asistence jáhenek u křtů, protože se s postupnou christianizací začaly křtít místo dospělých děti. Jako třetí důvod autor uvádí sdílenou představu archaických náboženství o rituální nečistotě žen způsobené menstruací.

Druhá kapitola knihy obrací čtenářovu pozornost k Matce Boží — Panně Marii — jakožto vzoru svěcených žen. Vzor je to dvojitý a paradoxně do jisté míry protikladný. Na jedné straně byla Matka Boží vnímána jako vzor tiché, v ústraní se modlící ženy, na straně druhé ale fungovala i jako vzor aktivní „emancipované“ ženy. Toto vnímání bylo podpořeno i četbou apokryfního Jakubova evangelia, které obsahuje pasáže o životě Panny Marie před početím Krista, včetně příběhu o Marii sloužící v chrámu jako služebnice u oltáře. Právě zobrazování této scény lze klást do souvislosti s rolí (za)svěcených žen v církvi, jež byly zapojené do liturgické služby. Dokladem je i výskyt Jakubova evangelia na seznamu problematických knih ze 6. století, tedy v době, kdy sílil boj proti službě žen u oltáře. V celé tematice postavení žen v pozdně antické církvi hraje významnou roli milánský biskup Ambrož, který prosadil zásadní legislativní změnu. Zasvěcené panny a vdovy mohly nově disponovat majetkem a dědit jej, čímž byla zajištěna jejich finanční emancipace.

Obsahově hlavní část studie hledá odpověď na otázku, zda měla přítomnost žen v církevních hierarchických strukturách dopad na křesťanskou vizuální a uměleckou produkci a jak se tento dopad projevil. S položením této otázky souvisí autorovo stanovisko, že důkazy o přítomnosti žen v církevní hierarchii na sklonku antiky mohly být sice systematicky vytlačeny z písemných pramenů, ale už ne tak snadno z pramenů vizuálních. Úvaha, že „umění nelže“ je samozřejmě dobrá, ale snaha o potlačení důkazů o svěcených ženách není dle mého soudu dostatečně podložena.

Hlavní analýza stojí na interpretaci zhruba desítky vyobrazení Panny Marie a dvou vyobrazení ženské osoby, nikoliv však Matky Boží, vše s dobou vzniku od 3. do 7. století. Ve většině případů se ukazuje, že zobrazená žena má alespoň nějaký rys, který je charakteristický pro hierarchickou či liturgickou funkci v církvi. Jedná se o tzv. pozici oranta (respektive orantky), o závoj (*maphorion*), o pruh látky připomínající štólu, o zpodobení Písma svatého nebo o symboly samotného Krista (řecká písmena alfa a omega, chí a ró). Jedná-li se o vyobrazení z prostředí sepulkrálních památek, tak se autor knihy domnívá, že takové výzdoby se z logiky věci dostávalo hrobům těch žen, které měly za života v církvi právě ty úkoly, které se na zmíněných obrazech objevují, tzn. že se pravděpodobně veřejně modlily (*gesto orantky a maphorion*), zastávaly služby jáhenek (štóla) nebo dokonce i vykládaly Písmo (knihy evangelí). U jiných uměleckých ztvárnění autor poukazuje na možnou souvislost s donátorem či zadavatelem. Pokud je na díle napsáno, že jím byla žena, a zároveň dílo ztvárňuje například Pannu Marii se zmíněným *maphorionem*, může to být důkazem o začlenění žen do církevní hierarchie nebo alespoň o jejich významném socioekonomickém postavení. Jako příklad je uvedena milánská skříňka ze San Nazara z roku 386, kterou pravděpodobně nechala zhotovit Manlia Dedalia — sestra Flavia Manlia, jenž byl významnou postavou Milánského dvora.

Už samotný fakt, že období přelomu starověku a středověku obecně nebývá nejhojněji bádáným obdobím, činí Folettiho knihu přínosnou. Nadto je téma žen v církvi velmi aktuálním tématem a snaha vnést do něj pohled historický, ba dokonce kunsthistorický, je jen ku prospěchu. Bohužel, ačkoliv se jedná v podstatě o druhé vydání, v knize se vyskytují jisté nedokonalosti. Je sice zřejmé, že jde spíše o partikulární studii než o všeobjímající monografii, ale i tak by bylo vhodné, aby autor čtenáři objasnil, jakým způsobem vybíral analyzovaný ikonografický materiál. Zdá se, jako by klíč byl jediný, a to ukázat právě jen na ta zobrazení, ze kterých bychom mohli odvozovat existenci (za)svěcených žen. Tento klíč by nemusel být nutně špatný, pokud by se autor vypořádal s námitkou, která se nabízí: jedná se o důkazy běžné církevní praxe 4. a 5. století, nebo máme před sebou něco, co by šlo nazvat excesem, popřípadě výjimkou potvrzující pravidlo? Stejně tak chybí preciznější rozlišování, ať už v rovině teologické nebo faktické. Jednalo se o svátostné svěcení, ustanovení ke službě nebo o soukromé zasvěcení panen či vdov? Je důkaz o vlivné a bohaté ženě také důkazem, že byla součástí církevní hierarchie?

Chybný překlad latinského nápisu „DEDALIA VIVAS IN CHRISTO“ je sice okrajovou záležitostí, protože nesvedl autora významově na scestí, ale přeci jen to v případě kunsthistorické studie nepůsobí úplně dobrým dojmem. Foletti jej totiž překládá: „Dedalie žije v Kristu“, ačkoliv se jedná o konjunktiv (nikoliv indikativ) a o druhou osobu (nikoliv třetí), tedy správně: „Dedalie, ať žiješ v Kristu!“

Autor v úvodu a závěru rámuje svoji studii přiznáním, že historické téma žen a jejich role v církvi je velmi aktuální zvláště v dnešní katolické církvi, a proto ani bádání o něm nelze úplně oprostít od tohoto vědomí a současných debat. V závěru tak autor, dle mého soudu férově, přiznává svůj názor na danou problematiku. Doufejme, že i tak vydání této knihy nepovede k prostému přejímání autorova dle mého soudu nedostatečně podloženého názoru, nýbrž že vyústí v další kladení otázek, ať už historických, společenských nebo teologických.

Matouš Benda

Ilan PAPPÉ, *Deset mýtů o Izraeli*, překlad Magdaléna Jehličková a Filip Outrata, Praha, Rybka Publishers, 2022, 195 s., ISBN 978-80-87950-71-5

S poznatky izraelské skupiny „nových historiků“ se bohužel čtenáři v České republice dosud neměli šanci seznámit (kromě jazykově vybavených levicově orientovaných aktivistů a akademiků). Český překlad popularizační monografie izraelského historika Ilana Pappého, poprvé vydané roku 2017 v angličtině, je proto vítaným přírůstkem pro místní knižní trh.

Jazyk knihy nasvědčuje určení pro laickou veřejnost, avšak protichůdnost autorovy argumentace vůči radikálně pravicovému pohledu, který dominuje českému diskurzu o Izraeli a Palestině, ji zřejmě činí pro běžného českého čtenáře nepřístupnou. Více užitečná by tedy mohla být spíše pro členy akademické obce ochotné seznámit se s intelektuálním podhoubím některých základních propalestinských argumentů.